

เศรษฐกิจพอเพียง : จากสถานศึกษาสู่ชุมชนยั่งยืน

ดร.สุเมธ งามกนก*

ความหมาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัส เรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ซึ่งได้มีการขนานรับนำแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติกันหลายหน่วยงาน แต่คนส่วนมากมักเข้าใจว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเรื่องของเกษตรกรในชนบทเท่านั้น แต่แท้ที่จริงผู้ประกอบการอาชีพอื่น เช่น พ่อค้า ข้าราชการ และพนักงานบริษัทต่างๆ สามารถนำแนวพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ได้ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2553)

ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาปี พ.ศ. 2540 ทรงได้มีมหากรุณาธิคุณอธิบายเพิ่มเติมว่า

“ ... ความหมาย ของเศรษฐกิจพอเพียงและทำได้เศษหนึ่งส่วนสี่เท่านั้นจะพอนั้น ไม่ได้แปลว่าเศษหนึ่งส่วนสี่ของพื้นที่ แต่เป็นเศษหนึ่งส่วนสี่ของการกระทำ ...”

จากนั้น ได้ทรงขยายความ คำว่า “พอเพียง” เพิ่มเติมต่อไปว่า หมายถึง “พอมีพอกิน”

“ ... พอมีพอกิน ก็แปลว่า เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ถ้าแต่ละคนมีพอมีพอกินพอใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดี ...”

“ ... ประเทศไทยสมัยก่อนนี้ พอมีพอกินมาสมัยนี้อิสระ ไม่มีพอมีพอกิน จึงจะต้องเป็นนโยบายที่จะทำเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อที่จะให้ทุกคนพอเพียงได้ พอเพียงนี้ก็หมายความว่า มีกิน มีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหราได้ แต่ว่าพอ ...”

ทรงเปรียบเทียบคำว่า พอเพียง กับคำว่า Self-Sufficiency ว่า

“...Self-Sufficiency นั้น หมายความว่า ผลิตอะไร มีพอที่จะใช้ ไม่ต้องไปขอยืมคนอื่น อยู่ได้ด้วยตนเอง ... เป็นไปตามที่เขาเรียกว่ายืนบนขาของตัวเอง...”

แต่ว่าพอเพียงนี้มีความหมายกว้างขวางยิ่งกว่านี้อีก คือ คำว่าพอ ก็พอเพียงนี้ก็พอแค่นั้นเอง คนเราถ้าพอใจในความต้องการมันก็มีความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อยก็เบียดเบียนผู้อื่นน้อย

ถ้าประเทศใดมีความคิดอันนี้ มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่าพอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข

พอเพียงนี้ อาจจะมี มีมาก อาจจะมีของหรูหราก็ได้ แต่ว่าต้องไม่เบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอประมาณ พุดจาก็พอเพียง ทำอะไรก็พอเพียง ปฏิบัติงานก็พอเพียง ...”

“ ... ฉะนั้น ความพอเพียงนี้ก็แปลว่าความพอประมาณและความมีเหตุผล ...”

ได้มีพระราชกระแสเพิ่มเติมอีกว่า “เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเสมือนรากฐาน ของชีวิต รากฐานความมั่นคงของแผ่นดิน เปรียบเสมือนเสาเข็มที่ถูกตอกรองรับบ้านเรือนตัวอาคารไว้นั่นเอง สิ่งก่อสร้างจะอยู่มั่นคงได้ก็อยู่ที่เสาเข็ม แต่คนส่วนมากมองไม่เห็นเสาเข็มและลืมเสาเข็มเสียด้วย ช้ำไป”

หลักการ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงมาตั้งแต่เริ่มงานพัฒนาเมื่อ 50 ปี ที่แล้ว และทรงยึดมั่นหลักการนี้มาโดยตลอด โดยเฉพาะด้านการเกษตรเราเน้นการผลิต

*อาจารย์ประจำศูนย์นวัตกรรมกรรมการบริหารและผู้นำทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยบูรพา

สินค้า เพื่อส่งออกเป็นเชิงพาณิชย์ คือ เมื่อปลูกข้าวก็นำไปขาย และก็นำเงินไปซื้อข้าวเมื่อเงินหมดก็จะไปกู้ เป็นอย่างนี้มาโดยตลอดจนกระทั่ง ชาวนาไทยตกอยู่ในภาวะหนี้สิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงปัญหาด้านนี้ จึงได้พระราชทานพระราชดำริให้จัดตั้งธนาคารข้าว ธนาคารโค-กระบือขึ้น เพื่อช่วยเหลือราษฎร นับเป็นจุดเริ่มต้นแห่งที่มาของ “เศรษฐกิจพอเพียง” นับตั้งแต่อดีตกาล แม้กระทั่งโครงการแรกๆ แถวจังหวัดเพชรบุรี ก็ทรงกำชับหน่วยราชการ มิให้นำเครื่องจักรกลหนักเข้าไปทำงาน รับสั่งว่า หากเข้าไปเร็ววัน ชาวบ้านจะละทิ้งจอบ เสียม และในอนาคตจะช่วยตัวเองไม่ได้ ซึ่งก็เป็นจริงในปัจจุบัน

จากนั้นได้ทรงคิดค้นวิธีการที่จะช่วยเหลือราษฎรด้านการเกษตร จึงได้ทรงคิด “ทฤษฎีใหม่” ขึ้น เมื่อปี 2535 ณ โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณวัดมงคลชัยพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริจังหวัดสระบุรี เพื่อเป็น ตัวอย่างสำหรับการทำการเกษตรให้แก่ราษฎร ในการจัดการด้านที่ดินและแหล่งน้ำในลักษณะ 30: 30 : 30: 10 คือ ขุดสระและเลี้ยงปลา 30 ส่วนปลูกข้าว 30 ส่วนปลูกพืชไร่พืชสวน 30 ส่วนและสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย ปลูกพืชสวน และเลี้ยงสัตว์ใน 10 ส่วนสุดท้าย

ต่อมาได้พระราชทานพระราชดำริเพิ่มเติมมาโดยตลอด เพื่อให้เกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ มีความแข็งแรงพอ ก่อนที่จะไปผลิตเพื่อการค้าหรือเชิงพาณิชย์ โดยยึดหลักการ “ทฤษฎีใหม่” 3 ชั้น คือ

ชั้นที่ 1 มีความพอเพียง เลี้ยงตัวเองได้บนพื้นฐานของความประหยัดและบริหารจัดการใช้จ่าย

ชั้นที่ 2 รวมพลังกันในรูปกลุ่ม เพื่อการผลิต การตลาด การจัดการ รวมทั้งด้านสวัสดิการ การศึกษา การพัฒนาสังคม

ชั้นที่ 3 สร้างเครือข่าย กลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย โดยประสานความร่วมมือกับภาครัฐ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน

และภาคราชการในด้านเงินทุน การตลาด การผลิต การจัดการและข่าวสารข้อมูล

สำหรับในภาคอุตสาหกรรม ก็สามารถนำ “เศรษฐกิจพอเพียง” มาประยุกต์ใช้ได้ คือ เน้นการผลิตด้านการเกษตรอย่างต่อเนื่อง และไม่ควรถ่ายอุตสาหกรรมขนาดใหญ่เกินไป เพราะหากทำอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ก็จะต้องพึ่งพิงสินค้าวัตถุดิบและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ เพื่อนำมาผลิตสินค้า เราต้องคำนึงถึงสิ่งที่มีอยู่ในประเทศก่อน จึงจะทำให้ประเทศไม่ต้องพึ่งพิงต่างชาติ อย่างเช่นปัจจุบัน ดังนั้น เราจะต้องช่วยเหลือประเทศให้มีความเข้มแข็ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เป็นผู้จุดประกายระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งจะเป็นการช่วยลดปัญหาการนำเข้าวัตถุดิบ และชิ้นส่วนที่เรานำมาใช้ในการผลิตให้เป็นลักษณะพึ่งพา ซึ่งมีมาแล้วเกือบ 20 ปี แต่ทุกคนมองข้ามประเด็นนี้ไป ตลอดจนได้รับผลจากภายนอกประเทศทำให้ประชาชนหลงลืม และมึนเมาอยู่กับการเป็นนักบริโภคนิยม รับเอาของต่างชาติเข้ามาอย่างไม่รู้ตัว และรวดเร็วจนทำให้เศรษฐกิจของไทยตกต่ำ

สำหรับรูปแบบของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับด้วยกัน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553) คือ

1. เศรษฐกิจพอเพียงระดับบุคคลทั่วไป

2. เศรษฐกิจพอเพียงระดับเกษตรกร

เศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล เป็นความสามารถในการดำรงชีวิตอย่างไม่เดือดร้อน มีความเป็นอยู่อย่างพอประมาณตนตามฐานะ ตามอัตภาพและที่สำคัญไม่หลงไหลตามกระแสวัตถุนิยม มีอิสรภาพในการประกอบอาชีพเดินทางสายกลาง ทำกิจกรรมที่เหมาะสมกับตนเอง และสามารถพึ่งพาตนเองได้

เศรษฐกิจพอเพียงระดับเกษตรกร เป็นเศรษฐกิจเพื่อการเกษตรที่เน้นการพึ่งพาตนเอง เกษตรกรจะใช้ความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการที่ดิน โดยเฉพาะแหล่งน้ำ และกิจกรรมการเกษตร ได้อย่างเหมาะสม

สมสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ และความต้องการของเกษตรกรเองด้วยการนำเรื่องทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่ง : ฐานการผลิตความพอเพียง มาใช้ในไร่นาของตนเอง โดยเริ่มจากการผลิต จะต้องทำในลักษณะพึ่งพาอาศัยทรัพยากรในไร่นาและทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ให้มีความหลากหลายของกิจกรรมการเกษตรในไร่นา มีกิจกรรมเกื้อกูลกัน กิจกรรมเสริมรายได้ ใช้แรงงานในครอบครัวทำงานอย่างเต็มที่ลดต้นทุนการผลิต ตลอดจนการผสมผสานกิจกรรมปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และประมง ในไร่นาให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ความสัมพันธ์กับการเรียนรู้

สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา (2553) ได้จัดทำแผนการสอนบูรณาการแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ให้กับนักศึกษาสังกัดอาชีวศึกษา โดยการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ คือ

ขั้นที่ 1 ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน

นับตั้งแต่ได้เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และการเงินอย่างรุนแรง พ.ศ. 2540 ส่งผลให้ประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคของโลกต้องประสบกับการล่มสลายของธุรกิจ ทั้งนี้สาเหตุเนื่องมาจากการบริหารจัดการความโปร่งใสและปิดบังข้อเท็จจริง ดังนั้นทุกฝ่ายได้หันมาตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการบริหารจัดการที่ดี มีความยุติธรรม และสามารถตรวจสอบได้ โดยนำเอาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เพื่อสร้างความมั่นใจแก่การลงทุน และผู้ค้าในต่างประเทศ

อย่างไรก็ตาม การที่องค์กรใดก็ตาม จะมีการบริหาร และการจัดการที่ดีจะต้องมีพื้นฐานที่มั่นคงรองรับ นั่นคือ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่เป็นคุณธรรม จริยธรรม เป็นสำคัญ

ขั้นที่ 2 ขั้นกิจกรรม

1. ให้ผู้เรียนช่วยกันตอบคำถามเกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่ถูกนำมาใช้ในการบริหารจัดการทางธุรกิจ

2. สุ่มถามผู้เรียนให้บอกความหมายของคำว่า จรรยาบรรณ

3. ถามผู้เรียนว่าเหตุใดองค์กรธุรกิจจะต้องมี จรรยาบรรณ

4. ผู้เรียนอยากให้นักธุรกิจ มีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ว่าควรมีอะไรบ้าง

5. ผู้เรียนคิดว่าหากนำเอาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้จะก่อให้เกิดผลดีในด้านใดบ้าง

ขั้นที่ 3 ขั้นสรุป

การจัดให้มีจรรยาบรรณทุกระดับในองค์กรธุรกิจ ตั้งแต่ระดับองค์กร ระดับผู้บริหารและระดับพนักงาน นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของธุรกิจในระยะยาว ธุรกิจที่มีจรรยาบรรณย่อมช่วยให้องค์กรธุรกิจ ดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ โปร่งใส ตรวจสอบได้ และยุติธรรมต่อทุกฝ่าย รวมทั้งชุมชน สังคม และประเทศชาติส่งผลให้องค์กรได้รับความเชื่อถือ และไว้วางใจ จนกระทั่งเติบโตในธุรกิจในอนาคต

สำหรับประเทศไทย เป็นที่น่ายินดียิ่งในปัจจุบัน ภาครัฐบาลและเอกชน ได้เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของการมีจรรยาบรรณ ได้นำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้กับธุรกิจ เพื่อให้ประเทศชาติก้าวหน้าไปอย่างสมดุล มั่นคงและยั่งยืน

ขั้นที่ 4 ขั้นนำไปใช้

หลังจากผู้เรียนได้ศึกษาและมีความเข้าใจจรรยาบรรณ และคุณสมบัติของนักธุรกิจแล้วนักเรียนได้ค้นพบตนเอง มีคุณสมบัตินี้หรือไม่ และพยายามสร้างคุณสมบัติที่ดีเพิ่มขึ้น นับว่าเป็นการปลูกจิตสำนึกเบื้องต้นแก่ผู้เรียนที่จะก้าวไปสู่การเป็นนักธุรกิจในอนาคต โดยจะต้องยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการปฏิบัติ

ความสัมพันธ์กับชุมชน

จากโครงการวิจัย “การพัฒนาศักยภาพชุมชนในการสร้างองค์ความรู้ที่ยั่งยืนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” (พะนอเนื่อง สุทัศน์ ณ อยุธยา, 2553) มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาศักยภาพของประชาชนในการ

สร้าง พัฒนา และเข้าถึงองค์ความรู้ในชุมชนด้วยตนเอง และส่งเสริมให้ชุมชนและสังคมมีความตระหนักถึงความสำคัญและการสร้างองค์ความรู้จากภูมิปัญญาในท้องถิ่นของตน กลุ่มตัวอย่างในการทำวิจัยนี้ได้แก่ ประชาชนผู้สนใจเข้าร่วมโครงการใน หมู่ 5 ตำบลเบ็กไพร อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี จำนวน 200 คน ผลการศึกษาพบว่า จากการเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถาม องค์ความรู้ที่ผู้ตอบแบบสอบถามแสดงความต้องการในการพัฒนา มากที่สุด ได้แก่ องค์ความรู้ด้านการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร (ร้อยละ 62) และองค์ความรู้ดังกล่าวถูกนำไปพัฒนาตามโครงการอบรมและสัมมนาเชิงปฏิบัติการ สำหรับข้อเสนอแนะในการพัฒนาองค์ความรู้พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความต้องการพัฒนาและต่อยอดองค์ความรู้ การพัฒนาด้านการตลาด และการส่งเสริมผลผลิต

ในหนังสือานาคำถามเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของคณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สมพร เทพสิทธา, 2551) ได้ตอบคำถามว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีความเชื่อมโยงกับความ เป็นชุมชนเข้มแข็งอย่างไร มีข้อความดังนี้

ชุมชนเข้มแข็ง คือ ชุมชนที่มีจิตสำนึกสาธารณะ มีความเอื้ออาทร มีผู้นำที่ดี มีคุณธรรม เมตตาธรรม รู้จักวิเคราะห์ ข้อมูลของตนเอง มีกระบวนการเรียนรู้ พัฒนากิจกรรมบนพื้นฐานของศักยภาพชุมชนเพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างสมดุลและมีกระบวนการพัฒนาและติดตามผลอย่างต่อเนื่อง

ดังนั้นชุมชนเข้มแข็งจึงเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งด้านความคิด ที่อยู่บนพื้นฐานของการคิดที่จะพึ่งตนเองให้ได้ก่อนในเบื้องต้น คิดที่จะแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันและกัน ตลอดจน ตั้งอยู่บนเหตุผล และความสมดุลของแต่ละชุมชน

จากลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะเห็นว่า แนวทางการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งสอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง กล่าวคือ การประยุกต์ใช้ปรัชญาฯ

ในระดับครอบครัวและชุมชนนั้น ส่งเสริมการดำเนินชีวิตของครอบครัวและชุมชนที่พอกิน พอใช้เป็นพื้นฐาน โดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น ขณะเดียวกันผู้ที่ฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเองได้แล้วนั้น ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับชุมชนและสังคมได้ บนพื้นฐานของการแบ่งปันร่วมมือ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งท้ายที่สุดแล้วก็จะนำไปสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นแก่นของแนวความคิด ในการสร้างเศรษฐกิจชุมชน และความเข้มแข็งของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 2 คือ การรวมกลุ่มและขั้นที่ 3 ที่มีการขยายผลเป็นเครือข่ายที่กว้างขึ้นในสังคม นอกจากนี้แล้ว ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ยังเน้นการสร้างฐานรากของประเทศทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ให้เกิดความเข้มแข็งและมีความสมดุล ซึ่งทำได้ด้วยการพัฒนาคน สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน สร้างองค์ความรู้ภายในเครือข่ายและพัฒนาระบบ ส่งเสริมการบริหารจัดการท้องถิ่นที่ดี ทั้งหมดนี้ ก็สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งทั้งสิ้น

หลักการปฏิบัติของเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงมีพระราชดำรัสในพระราชพิธีบวงสรวงสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า เมื่อวันที่ 5 เมษายน พุทธศักราช 2525 (สุนัย เศรษฐบุญสร้าง, 2551) โดยได้พระราชทานหลัก “คุณธรรม 4 ประการ ชุดแรก” ที่มีความสำคัญยิ่งคือ ประการแรก คือ การรักษาความจริงใจต่อตัวเองที่จะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม ประการที่สอง คือ การรู้จักข่มใจตนเอง ฝึกใจตนเอง ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในความสัตย์ความดีนั้น ประการที่สาม คือ การอดทน อดกลั้น และอดออม ที่จะไม่ประพฤติล่วงความสัตย์สุจริต ไม่ว่าจะด้วยเหตุประการใด ประการที่สี่ คือการรู้จักละวางความชั่ว ความทุจริต และรู้จักสละประโยชน์ส่วนน้อยของตน

เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง ในการปฏิบัติจึงสามารถขยายหลักคุณธรรมสี่ประการนี้ได้เป็น 7 ขั้นตอน คือ 1) การจับประเด็นปัญหา 2) การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา 3) การกำหนดขอบเขตเป้าหมายในการแก้ปัญหา 4) การเขียนคำปณิธาน 5) การดำรงความมุ่งหมาย 6) การอดทน อดกลั้น และอดออม และ 7) การละวางความชั่ว ความทุจริต

หลักการปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริมี 5 ประการ คือ (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2542)

1. ยึดหลักการประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่ายในทุกด้าน ลดละความฟุ่มเฟือยในการดำรงชีพอย่างจริงจัง
2. ยึดหลักการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้อง สุจริต แม้จะตกอยู่ในภาวะขาดแคลนในการดำรงชีพก็ตาม
3. ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันกันในทางการค้าขาย ประกอบอาชีพแบบต่อสู้กันอย่างรุนแรงดังอดีต
4. ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก โดยต้องขวนขวายใฝ่หาความรู้ให้เกิดมีรายได้เพิ่มพูนขึ้นจนถึงขั้นพอเพียงเป็นเป้าหมายสำคัญ
5. ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดี ลดละสิ่งชั่วให้หมดสิ้นไป

สุเมธ ตันติเวชกุล (อ้างถึงในกระทรวงมหาดไทย, 2541) กล่าวถึง การปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริจะต้องยึดหลักการสำคัญที่อาจจะแยกได้สำคัญ 5 ประการ ได้แก่

1. ด้านจิตใจ ทำตนให้เป็นที่พึ่งตนเอง มีจิตสำนึกที่ดี สร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติโดยรวม
2. ด้านสังคม แต่ละสังคมต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เชื่อมโยงกันเป็นการสร้างเครือข่ายชุมชน
3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ให้ใช้และจัดการอย่างฉลาด พร้อมทั้งหาทางเพิ่มมูลค่า

4. ด้านเทคโนโลยี (ภูมิปัญญาชาวบ้าน) จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เทคโนโลยีเข้ามาใหม่ ซึ่งมีทั้งดีและไม่ดี แยกแยะยาก แต่ก็ต้องมีพอควรเพื่อการดำรงชีวิตในพื้นที่บ้าน การพัฒนาจะต้องสอดคล้องกับภูมิสังคม

5. ด้านเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่นักพัฒนามักมุ่งที่การเพิ่มรายได้แต่ไม่มีการมุ่งที่การลดรายจ่ายกล่าวคือต้องปรับทิศทางในเรื่องต้นทุนลดรายจ่ายก่อน ยึดถือการประกอบอาชีพที่ถูกต้อง สุจริตแม้จะตกอยู่ในภาวะขาดแคลนในการดำรงชีพก็ตาม และละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์ในทางการค้าขายประกอบอาชีพแบบต่อสู้กันอย่างรุนแรง

สรุปได้ว่า หลักการปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงที่สำคัญ คือ ประหยัด พึ่งพาตนเอง ประกอบอาชีพสุจริต หลีกเลี่ยงการแข่งขันทางการค้าอย่างรุนแรง ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดีช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แสวงหาความรู้เพื่อให้มีรายได้พอเพียง เลือกใช้เทคโนโลยีให้สอดคล้องกับสังคม และมุ่งลดรายจ่าย

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ในฐานะหน่วยงานหลักในการวางแผนของประเทศ ตระหนักถึงความสำคัญของพระราชดำรินี้ จึงได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิจากสาขาต่างๆ มาร่วมกันพิจารณา กลั่นกรองพระราชดำรัสที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้พระราชทานไว้ในโอกาสต่างๆ สรุปออกมาเป็นคำนิยามความหมายปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนทุกระดับและทุกภาคส่วนของสังคม มีความเข้าใจในหลักปรัชญา และนำไปเป็นพื้นฐานและแนวทางในการดำเนินชีวิตด้านต่างๆ อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน ประชาชนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข สังคมมีความเข้มแข็ง และประเทศชาติมั่นคงในที่สุด โดยหลักแนวความคิดพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ก็คือ การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล

การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ความรอบคอบและคุณธรรมประกอบการวางแผน การตัดสินใจและการกระทำ และมีหลักพิจารณาอยู่ 5 ส่วน ดังนี้

1. กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นกรอบมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยวิกฤติ เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

2. คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

3. คำนิยาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อม ๆ กัน ดังนี้

3.1 ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไป และไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

3.2 ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

3.3 การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

4. เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

4.1 เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยง

กัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

4.2 เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้าง ประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

5. แนวทางปฏิบัติ/ผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจสังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

สำหรับรูปแบบของเศรษฐกิจพอเพียง เมื่อพิจารณาจากแนวความคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีการพัฒนามาโดยลำดับนั้น อาจสรุปได้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงมี 2 รูปแบบ คือ

1. เศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน คือ ความพอมีพอกิน สามารถพึ่งตนเองได้ โดยไม่โลภมากและไม่เบียดเบียนคนอื่น

2. เศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า คือ การแลกเปลี่ยนร่วมมือ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อให้มีส่วนร่วมได้รับประโยชน์และนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมให้เจริญอย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริง การดำรงชีวิตไม่สามารถดำเนินชีวิตตามเศรษฐกิจพอเพียงแบบใดแบบหนึ่งได้เพียงแบบเดียว ต้องดำเนินไปในลักษณะที่เกื้อกูลกันอย่างสมดุล กล่าวคือ คนในสังคมไม่สามารถดำเนินชีวิตที่เน้นการพึ่งตนเองได้เพียงอย่างเดียว ต้องนำหลักการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า ที่มุ่งเน้นเสริมหลักแห่งการแบ่งปันกัน และร่วมมือกัน อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและมีไมตรีต่อกันด้วย

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า เป้าหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ การดำรงอยู่และปฏิบัติตนให้สมดุล ไม่มากไปไม่น้อยไป และพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ

สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอก ซึ่งมีเงื่อนไขเบื้องต้นก่อน นำเอาปรัชญาไปใช้ คือ ต้องมีการเสริมสร้างพื้นฐานของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี นักธุรกิจในทุกกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ซึ่งหัวใจของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ ทางสายกลาง และความมีเหตุผล มีหลักวิชาที่เกื้อหนุนความมีเหตุผล คือ ต้องอาศัยความรู้ รอบคอบและระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและดำเนินการทุกขั้นตอน

การนำไปใช้

การนำไปใช้ในสถานศึกษา

จากงานวิจัยเรื่องการจัดการเรียนการสอนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในโรงเรียน (สิริวรรณ ศรีพหล, 2550) ได้ระบุว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริชี้แนะเพื่อเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทย มาโดยตลอดนานกว่า 30 ปี ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักคิดและหลักปฏิบัติตนของประชาชนทุกระดับสามารถใช้เป็นวิถีการดำเนินชีวิตเพื่อพัฒนาตน ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติให้มีความก้าวหน้าด้วยความสมดุล มั่นคง และยั่งยืน การนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาสู่สถานศึกษา โดยเฉพาะการจัดการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเนื้อหาและหลักการของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจนสามารถยึดมั่นเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นยิ่ง แนวการจัดการเรียนการสอนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในสถานศึกษา ควรเน้นในเรื่องการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยการจัดหลักสูตรสามารถจัดได้ใน 3 รูปแบบ คือ การสอดแทรกหรือบูรณาการปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มสาระการเรียนรู้ทุกกลุ่มที่ปรากฏในหลักสูตร

การศึกษาระดับพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 การบูรณาการไว้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และการจัดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นรายวิชาหนึ่งต่างหาก ทั้งนี้การจัดหลักสูตรต้องกำหนดขอบข่ายของเนื้อหาสาระที่มุ่งพัฒนาความรู้ความเข้าใจในหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง พัฒนาเจตคติและคุณธรรมที่ได้จากหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทักษะและความสามารถเพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ผู้สอนควรเน้นกิจกรรมการเรียนการสอนที่ให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจนเป็นพื้นฐานนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างแท้จริง เช่น กิจกรรมการเรียนการสอนโดยให้ผู้เรียนทำความเข้าใจในคำนิยาม กิจกรรมการเรียนการสอนโดยการอภิปราย กิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง กิจกรรมการเรียนการสอนแบบร่วมมือ กิจกรรมการเรียนการสอนโดยการแก้ปัญหา และกิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้โครงการ

ในระดับมหาวิทยาลัยนั้น จากโครงการวิจัย “แนวคิดและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจากรายวิชาของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์” (ชีพสุมน รังสยาธร และคณะ, 2553) โดยการสัมภาษณ์อาจารย์ จำนวน 20 คน เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกด้านการดำเนินการเรียนการสอนซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา จัดทำเป็นตารางสังเคราะห์ และผังมโนทัศน์ พบว่า อาจารย์คาดหวังให้นิสิตเข้าใจหลักการและแนวคิด ตระหนักถึงความสำคัญและประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในชีวิตประจำวันได้ การสอดแทรกปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีทั้งที่ปรากฏในประมวลการสอนและไม่ปรากฏในประมวลการสอน ตลอดจนบูรณาการกับเนื้อหารายวิชาในการจัดประสบการณ์การเรียนการสอน อาจารย์ใช้วิธีการสอน สื่อการสอน และการประเมินผลที่เหมาะสมและหลากหลาย สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด

สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอก ซึ่งมีเงื่อนไขเบื้องต้นก่อน นำเอาปรัชญาไปใช้ คือ ต้องมีการเสริมสร้างพื้นฐานของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี นักธุรกิจในทุกกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ซึ่งหัวใจของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ ทางสายกลาง และความมีเหตุผล มีหลักวิชาที่เกื้อหนุนความมีเหตุผล คือ ต้องอาศัยความรู้ รอบคอบและระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและดำเนินการทุกขั้นตอน

การนำไปใช้

การนำไปใช้ในสถานศึกษา

จากงานวิจัยเรื่องการจัดการเรียนการสอนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในโรงเรียน (สิริวรรณ ศรีพหล, 2550) ได้ระบุว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริชี้แนะเพื่อเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทย มาโดยตลอดนานกว่า 30 ปี ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักคิดและหลักปฏิบัติตนของประชาชนทุกระดับสามารถใช้เป็นวิถีการดำเนินชีวิตเพื่อพัฒนาตน ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติให้มีความก้าวหน้าด้วยความสมดุล มั่นคง และยั่งยืน การนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาสู่สถานศึกษา โดยเฉพาะการจัดการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเนื้อหาและหลักการของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจนสามารถยึดมั่นเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นยิ่ง แนวการจัดการเรียนการสอนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในสถานศึกษา ควรเน้นในเรื่องการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยการจัดหลักสูตรสามารถจัดได้ใน 3 รูปแบบ คือ การสอดแทรกหรือบูรณาการปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มสาระการเรียนรู้ทุกกลุ่มที่ปรากฏในหลักสูตร

การศึกษาระดับพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 การบูรณาการไว้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และการจัดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นรายวิชาหนึ่งต่างหาก ทั้งนี้การจัดหลักสูตรต้องกำหนดขอบข่ายของเนื้อหาสาระที่มุ่งพัฒนาความรู้ความเข้าใจในหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง พัฒนาเจตคติและคุณธรรมที่ได้จากหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทักษะและความสามารถเพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ผู้สอนควรเน้นกิจกรรมการเรียนการสอนที่ให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจนเป็นพื้นฐานนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างแท้จริง เช่น กิจกรรมการเรียนการสอนโดยให้ผู้เรียนทำความเข้าใจในคำนิยาม กิจกรรมการเรียนการสอนโดยการอภิปราย กิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง กิจกรรมการเรียนการสอนแบบร่วมมือ กิจกรรมการเรียนการสอนโดยการแก้ปัญหา และกิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้โครงการ

ในระดับมหาวิทยาลัยนั้น จากโครงการวิจัย “แนวคิดและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจากรายวิชาของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์” (ชีพสุมน รังสยาธร และคณะ, 2553) โดยการสัมภาษณ์อาจารย์ จำนวน 20 คน เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกด้านการดำเนินการเรียนการสอนซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา จัดทำเป็นตารางสังเคราะห์ และผังมโนทัศน์ พบว่า อาจารย์คาดหวังให้นิสิตเข้าใจหลักการและแนวคิด ตระหนักถึงความสำคัญและประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในชีวิตประจำวันได้ การสอดแทรกปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีทั้งที่ปรากฏในประมวลการสอนและไม่ปรากฏในประมวลการสอน ตลอดจนบูรณาการกับเนื้อหารายวิชาในการจัดประสบการณ์การเรียนการสอน อาจารย์ใช้วิธีการสอน สื่อการสอน และการประเมินผลที่เหมาะสมและหลากหลาย สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด

ไว้ ทั้งนี้อาจารย์ผู้ให้สัมภาษณ์เสนอแนะว่ามหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ควรให้ความสำคัญกับการสร้างองค์ความรู้ด้านปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยเผยแพร่และสนับสนุนเชิงนโยบายอย่างชัดเจนไปสู่บุคลากรและหน่วยงานทุกระดับ สนับสนุนการวิจัยและเน้นให้มีการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง และด้านการจัดการเรียนการสอนควรกระตุ้นให้มีการสอดแทรกในทุกรายวิชาหรือปรับเนื้อหา ของรายวิชาให้มุ่งสู่แนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยไม่จำเป็นต้องสร้างรายวิชาใหม่ ทั้งนี้ให้ปฏิบัติตามปณิธานของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในการผลิตบัณฑิตที่มีจิตสำนึกเพื่อชุมชนและสังคม

การเริ่มต้นขับเคลื่อนที่สำคัญของสถานศึกษามีขั้นตอนการดำเนินงาน (ยุทธนา ปฐมวรชาติ, 2552) ดังนี้

ขั้นตอนแรก คือ การสำรวจวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน หมายถึง การวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดจุดเน้นและรวมพลังความร่วมมือทั้งที่มีอยู่แล้วในโรงเรียนและสิ่งทีโรงเรียนจะต้องแสวงหาเพิ่มเติม เพื่อส่งเสริมสนับสนุนการจัดการศึกษาตามกรอบแนวคิดของความพอเพียงสู่การปฏิรูปการเรียนรู้ทั้งระบบ ในการเริ่มต้นที่สำคัญนี้จำเป็นต้องใช้ภาวะผู้นำของผู้บริหารในการเปลี่ยนแปลง ซึ่งต้องมีความชัดเจนและยืดหยุ่น เพราะเป็นการบูรณาการหลักปรัชญา ซึ่งเป็นแนวคิดสู่การปฏิบัติที่สอดคล้องกับภารกิจในการจัดการศึกษา

ขั้นตอนที่สอง คือการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดโดยการสานต่อข้อมูลเพื่อการดำเนินงานอย่างมีระบบ ในการน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติในโรงเรียน โรงเรียนได้ให้ความสำคัญกับการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดของครูและบุคลากรของโรงเรียนก่อน โดยประยุกต์ใช้หลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว “ระเบิดจากข้างใน โรงเรียนสร้างความตระหนัก ความรู้ ความเข้าใจ แก่บุคลากรซึ่งเป็นผู้ที่จะพัฒนาคนคือผู้เรียน จึงต้องสร้างความเข้ม

แข็งให้แก่บุคลากรให้มีสภาพความพร้อมก่อนเพื่อที่จะได้พัฒนาถ่ายทอดผู้เรียนและสังคมต่อไป”

ขั้นตอนที่สาม การวางแผนขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติ เมื่อโรงเรียนดำเนินการมาถึงขั้นตอนนี้แล้ว สิ่งทีค้นพบ คือ ครูและบุคลากรของโรงเรียนทุกคนมีความยินดี และพร้อมใจแล้วทีจะพูดภาษาเดียวกัน คือ “การทำงานทีมุ่งสู่คุณภาพคู่ความพอเพียง” การระเบิดจากข้างในเริ่มเข้มข้นขึ้นและพร้อมแล้วทีจะระเบิดสู่ภายนอก ด้วยการวางแผนการขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติอย่างยั่งยืน ด้วยการจัดทำแผนกลยุทธ์สู่ความสำเร็จโดยการมีส่วนร่วมของบุคลากรทุกฝ่ายทีเกี่ยวข้องทั้งคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน เครือข่ายการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการศึกษาและผู้ปกครองของนักเรียน

การดำเนินการในขั้นตอนต่อไปจึงเป็นการดำเนินการทีผู้บริหารจะต้องเน้นการบริหารที่อยู่บนพื้นฐานของระบบคุณภาพคู่ความพอเพียง ซึ่งจะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยหลักสำคัญอย่างน้อย 2 ประการคือ 1. ภาวะผู้นำ (Leadership) 2. ระบบทีดี (Quality System) หมายถึงความสำเร็จขึ้นอยู่กับหลักสำคัญอย่างน้อย 2 ประการ ประกอบด้วยหลักของระบบวิถึปฏิบัติงานหรือเรียกว่าระบบเอกสารกับหลักของระบบการทำงานเป็นทีมหรือการมีส่วนร่วม ดังนั้น หากผู้บริหารสามารถบริหารจัดการให้เป็นไปตามแนวทางดังกล่าวได้เท่ากับผู้บริหารได้ใช้หลักการบริหารคุณภาพคู่ความพอเพียง ซึ่งนั่นหมายถึงความพยายามในการสร้างสรรค์คุณภาพการศึกษาที่อยู่บนพื้นฐานแห่งความพอเพียงทีจะนำไปสู่ความยั่งยืน

การนำไปใช้ในชุมชน

จากวารสารมูลนิธิวิจัยพัฒนาฉบับเดือนธันวาคม พ.ศ. 2540 ได้กล่าวถึง การดำเนินการตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงผ่านทฤษฎีใหม่ทั้งสามขั้นตอน รวมทั้งความเกี่ยวพันกันระหว่างทฤษฎีแต่ละขั้น ซึ่งต่อมา

บริษัทบางจากปิโตรเลียมได้นำมาย่อความและพิมพ์แจก (ม้ามังกร, 2553) ดังนี้

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 : ผลิตอาหารบริโภคเอง เหลือขาย ทำให้มีกินอิ่ม ไม่ติดหนี้ มีเงินออม

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 2 : รวมตัวกันเป็นองค์กร ชุมชน ทำเศรษฐกิจชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เกษตรกรรม หัตถกรรม อุตสาหกรรมแปรรูปอาหาร ทำ ธุรกิจปั้มน้ำมัน ขายอาหาร ขายสมุนไพร ตั้งศูนย์การแพทย์แผนไทย จัดการท่องเที่ยวชุมชน มีกองทุนชุมชน หรือธนาคารหมู่บ้าน

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 3 : เชื่อมโยงกับบริษัททำธุรกิจ ขนาดใหญ่ รวมทั้งการส่งออก

ทฤษฎีใหม่ทั้งสามขั้นตอนนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างไร เราสามารถพิจารณาได้จากหลักสำคัญที่ พระองค์ท่านทรงระบุเองในทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 คือ “ให้ เกษตรกรมีความพอเพียง โดยเลี้ยงตัวได้” สามารถสรุป ได้ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 นำไปสู่ตัวเองหรือครอบครัวพอ เพียง

ในทฤษฎีขั้นที่สอง พระองค์ทรงระบุว่าให้รวม กลุ่มกันเพื่อดำเนินการ 6 ด้าน (การผลิต การตลาด การ เป็นอยู่ สวัสดิการ การศึกษา สังคมและศาสนา) แสดง ถึงกรอบคิดระดับการจัดการกลุ่มหรือชุมชน ให้เกิดการ ช่วยเหลือกันจนสามารถจัดการคุณภาพชีวิตของกลุ่มหรือ ชุมชน และความมั่นคงทางเศรษฐกิจของกลุ่มหรือชุมชน ได้อย่างพอเพียง

ในทฤษฎีขั้นที่สาม พระองค์ท่านได้กล่าวถึง “ความร่วมมือ” จากภายนอกกลุ่มหรือชุมชนทั้งจาก ภาคธุรกิจ ภาคการเงิน ภาคราชการ ในลักษณะที่ได้ ประโยชน์ด้วยกันทุกฝ่าย โดยความร่วมมือดังกล่าวนี้ จะต้องสอดคล้องกลมกลืนกับ วัตถุประสงค์ 6 ด้านของ การรวมกลุ่มกันตามทฤษฎีขั้นที่สอง ทั้งนี้เราจะเห็นได้ ว่าในขั้นตอนนี้ สามารถนำทฤษฎีใหม่และแนวคิดของ เศรษฐกิจพอเพียง เชื่อมโยงเข้าสู่กลไกการผลิตและการ ตลาดในปัจจุบัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การเชื่อมโยง

เศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นรูปธรรมระดับสากล หรือระดับ ภาพรวมในประเทศ

จะเห็นได้ว่าทั้งสามขั้นตอนนี้ เป็นรูปธรรมที่ สามารถเชื่อมโยงกับนามธรรมแนวคิด “เศรษฐกิจพอ เพียง” ได้อย่างสอดคล้องกลมกลืน คือ ครอบครัวพอ เพียง (ขั้นที่ 1) ชุมชนพอเพียง (ขั้นที่ 2) และเศรษฐกิจ ของชาติพอเพียง (ขั้นที่ 3)

จากการศึกษาเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียงในบริบท สังคมไทย: กรณีศึกษาหมู่บ้านนาสักและหมู่บ้านสบจาง (สังัด หมื่นตาบุตร, 2549) เป็นงานวิจัยเพื่อสร้างองค์ ความรู้ (knowledge outcome) เกี่ยวกับวิถีการดำรง ชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชน ตลอดจนโลกทัศน์ ทัศนคติ ของประชาชนต่อวิถีชีวิตที่เป็นอยู่ เพื่อนำไปสู่ การเชื่อมโยงกับวิถีการดำเนินชีวิตตามแนวทางปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง ที่อาจก่อให้เกิดการขับเคลื่อนปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง ไปสู่การประพฤติปฏิบัติของประชาชน ได้อย่างแพร่หลายมากขึ้น ขณะเดียวกันจะก่อให้เกิด ความรู้ด้านปฏิบัติ (action outcome) ที่เป็นประโยชน์ ต่อการกำหนดแนวทางปฏิบัติ เพื่อการพัฒนาชุมชนที่มี ประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ประชาชน การศึกษาใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research, PAR) ระหว่างนักวิจัยซึ่งเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์กับนักวิจัยชาวบ้าน 2 หมู่บ้าน จำนวน 26 คน และวิธีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์ (Ethnomethodology) ซึ่งเป็นการศึกษาวิเคราะห์กิจกรรมในชีวิตประจำวัน ที่ มุ่งเน้นการเรียนรู้ว่า สมาชิกในกลุ่มทำอะไรในกิจกรรม ที่ทำอยู่ ในด้านการผลิต การบริโภค การจัดสรรผลผลิต และการแลกเปลี่ยน ในหมู่บ้านสองแห่งที่มีวิถีการดำเนิน ชีวิตแตกต่างกัน คือ หมู่บ้านสบจาง ซึ่งวิถีชีวิตมีลักษณะ พึ่งตนเองสูง และหมู่บ้านนาสักที่มีการปรับตัวโน้มเอียง ไปสู่การพึ่งพิงเศรษฐกิจแบบทุนนิยม อันเป็นตัวอย่าง ของวิถีชีวิตที่ปรากฏในหมู่บ้านของชนบทไทยทั่วๆ ไป ในปัจจุบัน เพื่อศึกษาว่ามีลักษณะของวิถีชีวิตที่แตกต่าง

ไปอย่างไร จะทำให้เห็นภาพวิถีการดำเนินชีวิต ที่สะท้อน การดำรงอยู่ของเศรษฐกิจพอเพียงในวิถีชีวิตที่เป็นจริง ของประชาชน การปรับตัวเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจพอ เพียงในบริบทที่แตกต่างกันของชุมชน

ผลการศึกษาของทีมวิจัยหมู่บ้าน ในช่วงที่ 1 และช่วงที่ 2 พบว่าวิถีชีวิตของประชาชนในหมู่บ้านนา สักส่วนใหญ่มีวิถีการผลิตในสองลักษณะ คือการผลิต ทางการเกษตรแบบยังชีพ เพื่อบริโภคในครัวเรือน เมื่อ เหลือจากการบริโภคก็ขาย และการรับจ้าง มีลักษณะ การบริโภคที่มุ่งให้เกิดความสุข ความสะดวกสบายใน เวลาปัจจุบัน มากกว่าการประหยัดอดออมเพื่ออนาคต ทำให้ครัวเรือนผู้กู้เงินถึงร้อยละ 60 ไม่สามารถคืนเงิน กู้ได้ สร้างปัญหาเกี่ยวกับหนี้สินในชุมชน แต่หมู่บ้านก็ ยังคงลักษณะของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชนอยู่ ส่วนบ้านสบจาง วิถีชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ มีวิถี การผลิตทางการเกษตรแบบยังชีพ ที่มุ่งให้สามารถพึ่ง ตนเองให้ได้ จึงมีการผลิตอย่างขยันขันแข็ง ผลิตแทบ ทุกอย่างที่ตนเองต้องกินและใช้ ส่วนวิถีการบริโภคก็มี ลักษณะของการประหยัดและอดออม เห็นคุณค่าของเงิน ไม่นิยมดื่มสุราหรือเล่นการพนัน เมื่อนำไปเชื่อมโยงกับ หลักการของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จะพบว่าวิถีชีวิต ของคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านนาสัก มีวิถีแห่งความพอเพียง ที่ค่อนข้างต่ำ เนื่องจากมีการเปิดตัวรับเอาวิถีทุนนิยม เข้าไปในชีวิตประจำวันมาก ทำให้มีการใช้จ่ายเงินเพื่อ ความสุขตามยุคสมัยจำนวนมาก โดยไม่คำนึงถึงการเก็บ ออมเงินเพื่อใช้จ่ายในอนาคต จนก่อให้เกิดปัญหาหนี้สิน ขณะที่วิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านสบจางมีความพอ เพียงค่อนข้างสูง ประชาชนมีการผลิตที่มุ่งพึ่งตนเอง มีความขยันขันแข็ง มีการบริโภคที่ประหยัด เรียบง่าย ไม่ พึ่งเพื่อ ใช้หลักเหตุผลในการดำเนินชีวิต มีความพอดี และพอใจในตัวเองว่ามีความขยันขันแข็ง แม้ไม่รวยแต่ ก็ไม่มีปัญหาเรื่องหนี้สิน ซึ่งเมื่อนักวิจัยได้ศึกษาวิถีการ ดำเนินชีวิตของประชาชนในหมู่บ้านของตนเองอย่างลึก ซึ้ง เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากอดีตถึงปัจจุบัน

ได้เกิดความตระหนักในสิ่งดีของวิถีชีวิตดั้งเดิมที่คงอยู่ใน ชุมชน และสิ่งที่เป็นปัญหาอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลง จึง มีแนวคิดที่จะร่วมกันกำหนดวิธีการรักษาสິงดีที่ได้ปฏิบัติ และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมของตนเองขึ้นมาหลาย กิจกรรม/โครงการ การวิจัยนี้จึงเป็นวิธีการหนึ่งของการ พัฒนาชุมชน ที่ก่อตัวมาจากภายในชุมชน จากความ ต้องการของชุมชนเอง ขณะเดียวกันก็เกิดการขับเคลื่อน ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับ สภาวะการณ์ของชุมชนที่เป็นอยู่ ไม่ใช่เป็นการยึดเยียด ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้กับประชาชน ซึ่งจะส่งผล ให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุขแก่ประชาชนอย่างยั่งยืนต่อ ไปในอนาคต

นอกจากนี้ จากการศึกษาชุมชนเศรษฐกิจพอ เพียงทั้งสี่ภาค (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2552) แสดง ให้เห็นว่าชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงและการใช้ชีวิตแบบพอ เพียงนั้นเป็นทางเลือกที่เป็นไปได้ ควรส่งเสริมให้เกิดขึ้น ในสังคมไทยและสามารถทำได้ในชุมชนทุกพื้นที่ ไม่ว่าจะ เป็นชุมชนในเมืองหรือในชนบท โดยเน้นการปฏิบัติบน ทางสายกลางและการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน ปัจจัยพื้นฐานของการเป็นชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ การมีฐานทรัพยากรที่สามารถเป็นที่พึ่งพาในการดำรง ชีวิต มีฐานวัฒนธรรมแบบเกื้อหนุนพึ่งพาซึ่งกันและกัน และมีวิถีการผลิตแบบผสมผสาน ซึ่งนอกจากจะทำให้ ไม่ต้องลงทุนมากแต่มีผลผลิตตลอดปี มีรายได้อย่าง สม่าเสมอและไม่เป็นหนี้สินแล้ว ยังเป็นปัจจัยเกื้อกูลทำให้ มีสุขภาพแข็งแรง มีสิ่งแวดล้อมดี มีวิถีชีวิตสอดคล้องกับ ธรรมชาติและทำให้ชีวิตดำเนินไปอย่างมีความสุขบน ฐานของความพอเพียง

ปัจจัยแห่งความสำเร็จของการประยุกต์ใช้ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ผลการศึกษาของ “โครงการวิจัยประเมินผล โครงการ พ.ศ. พอเพียง” ในปี 2551 (วรวิทย์ อวิรุทธวั รกุล, 2552) ชี้ว่า คนในครอบครัวจะมีอิทธิพลสูงต่อการ ชักชวนให้ปฏิบัติตามปรัชญา ถึงร้อยละ 86.0 ของกลุ่ม

ตัวอย่าง รองลงมาเป็นการชักชวนของเพื่อน ร้อยละ 56.0 ประชาชนเห็นว่า การน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ ควรเริ่มต้นจากตนเองก่อนมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 63.3 รองลงมาคือรัฐบาล ร้อยละ 21.4 และองค์กรภาคประชาชน ร้อยละ 9.8 ส่วนแกนนำการผลักดันให้ประสบผลสำเร็จมากที่สุด คือรัฐบาล คิดเป็นร้อยละ 52.2 ของกลุ่มตัวอย่าง รองลงมาคือตัวเอง ร้อยละ 21.2 องค์กรภาคประชาชน ร้อยละ 10.6 ส่วนวิธีการที่ช่วยให้การดำเนินงานมีความสำเร็จสูงขึ้นมากที่สุดคือ ภาครัฐต้องลงพื้นที่ให้ความรู้แก่ชุมชน สร้างตัวอย่างให้เป็นรูปธรรม เผยแพร่ข้อมูลผ่านสื่อต่าง ๆ ต่อเนื่อง ใช้กลไกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) เผยแพร่ความรู้และใช้สถาบันการศึกษาในการฝึกอบรม

อย่างไรก็ตาม การจะขับเคลื่อนประเทศไทยให้ไปในทิศทางที่สร้างความพอเพียงในทุก ๆ ด้านทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2550) จำเป็นต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างขนานใหญ่กับคนทุกกลุ่ม ทุกระดับ ทุกวงการ และสานกันเข้ามาเป็นเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และหนุนเสริมซึ่งกันและกัน จึงจะขยายปฏิบัติการของการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงออกไปในวงกว้างได้ “การเรียนรู้ สานข่าย ขยายผล” จึงเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง

บทวิเคราะห์

จากความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงคือ ความพอประมาณและความมีเหตุผล และหลักการ 3 ชั้นคือ

1) ความพอเพียง ประหยัดและจัดการใช้จ่าย 2) รวมพลังในรูปกลุ่ม และ 3) สร้างเครือข่าย ขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย ในการนำเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ สามารถกระทำได้ 4 ขั้นตอนคือ

1) ขั้นนำ 2) ขั้นกิจกรรม 3) ขั้นสรุป และ 4) ขั้นนำไปใช้ โดยผู้สอนควรเน้นกิจกรรมการเรียนการสอนที่ให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจนเป็นพื้นฐานนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างแท้จริง เช่น กิจกรรมการเรียนการสอนโดยให้ผู้เรียนทำความเข้าใจในคำนิยาม กิจกรรมการเรียนการสอนโดยการอภิปราย กิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง กิจกรรมการเรียนการสอนแบบร่วมมือ กิจกรรมการเรียนการสอนโดยการแก้ปัญหา และกิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้โครงงาน โดยการขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติใช้วิธีการ “ระเบิดจากข้างใน” โดยสร้างความตระหนักรู้ ความเข้าใจแก่บุคลากร และ “ระเบิดสู่ภายนอก” ด้วยการวางแผนการขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติอย่างยั่งยืน ด้วยการจัดทำแผนกลยุทธ์สู่ความสำเร็จ โดยการมีส่วนร่วมของบุคลากรทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เป็นการปลูกฝังในระดับครอบครัว ซึ่งมีอิทธิพลสูงต่อการชักชวนให้ปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ก็จะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติของประชาชนได้อย่างแพร่หลายเรียกว่าการเรียนรู้ สานข่าย ขยายผล จนกลายเป็นการพัฒนาชุมชนที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุขแก่ประชาชนอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงมหาดไทย. (2541). *เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง แนวความคิดและยุทธศาสตร์*. กรุงเทพฯ:ทรงสิทธิ์วรรณ.
- พะเนอเนื่อง สุทัศน์ ณ อยุธยา. (2553). การพัฒนาศักยภาพชุมชนในการสร้างองค์ความรู้อย่างยั่งยืนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. *วารสารสารสนเทศ*. 11(1) : 39-45.
- ชีพสุนัน รังสยาธร และคณะ. (2553). การใช้แนวคิดและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการเรียนการสอน. *วิทยาศาสตร์เกษตรศาสตร์*. 31(2) : 143-152.
- มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2552). *บทสรุปรายงานการศึกษาฉบับคัดย่อและรายงานวิเคราะห์ดัชนีชี้วัดและรายงานภาวะเศรษฐกิจและสังคมตามผลการศึกษาลูกปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง*. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ม้ามังกร. (2553). *ผลิตภัณฑ์ชุมชนผ่าน “ทฤษฎีใหม่”*. สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2553, จาก <http://www.thaitopic.com>.
- มูลนิธิชัยพัฒนา. (2553). *เศรษฐกิจพอเพียง*. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2553, จาก <http://www.chaipat.or.th>.
- ยุทธาน ปฐมวรชาติ. (2552). การน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่สถานศึกษา : แนวคิดเชิงปฏิบัติในการประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษาสู่ความพอเพียงสู่ความยั่งยืน. *วารสารวิชาการ*. 12(4) : 5-11.
- วรวิทย์ อวิรุทธ์วรกุล. (2552). การน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในภาคประชาชน ชุมชน เอกชน และภาครัฐ. *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*. 46(2) : 22-32.
- สมพร เทพสิทธิ์ธา. (2551). *การดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง*. กรุงเทพฯ: สมชาย การพิมพ์.
- สังัด หมั่นตาบุตร. (2549). เศรษฐกิจพอเพียงในบริบทสังคมไทย: กรณีศึกษาหมู่บ้านนาสักและหมู่บ้านสบจาง. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*. ฉบับพิเศษ : 222-232.
- สิริวรรณ ศรีพหล. (2550). การจัดการเรียนการสอนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในโรงเรียน. *วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช*. 20(2) : 5-20.
- สีลาภรณ์ บัวสาย. (2549). *เศรษฐกิจพอเพียงร่วมเรียนรู้* สานข่าย ขยายผล. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.(2553). *เศรษฐกิจพอเพียง*. สืบค้น เมื่อ 10 เมษายน 2553, จาก <http://www.doae.go.th>.
- สุนัย เศรษฐบุญสร้าง. (2551). *การเรียนรู้ร่วมกันแบบมีเต็มมุ่งสู่วิถีเศรษฐกิจพอเพียง*. กรุงเทพฯ:ฟ้าอภัย.
- สุเมธ ตันติเวชกุล. (2542). เศรษฐกิจพอเพียงคือรากฐานของประเทศ. สยามรัฐ (5-11 ธันวาคม).
- สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา. (2553). *แผนการสอนบูรณาการแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง*. สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2553, จาก <http://www.moe.go.th/sufficiencyEcon/fscommand/book52510.pdf>.